

LEHMAN

BROTHERS

STEFANO MASSINI

Lehman Brothers

Lehman Trilogy

2012

itaalia keelest tõlkinud

MARGUS ALVER

kolm vaatust:

I Kolm venda

II Isad ja pojad

III Surematud

lavastaja → HENDRIK TOOMPERE JR

kunstnik → LAURA PÄHLAPUU

kostüümikunstnik → KÄRT OJAVEE

valguskunstnik → PRIIDU ADLAS

videokunstnik → ALYONA MOVKO

helikujundaja → LAURI KALDOJA

liikumisjuht → ÜÜVE-LYDIA TOOMPERE

etenduse juht → JOHANNES TAMMSALU

Mängivad →

GUIDO KANGUR

MAIT MALMSTEN

PRIIT VÕIGEMAST

Muusikud →

JOEL REMMEL (klaver)

HEIKKO REMMEL või

MIHKEL MÄLGAND (kontrabass)

AHTO ABNER (löökpillid)

Esietendus 9. septembril 2020 suures saalis.

Stefano Massini.

Itaalia kirjanik ja lavastaja Stefano Massini on sündinud Firenzes 22. septembril 1975. Ta õppis Firenze ülikoolis antiikkirjandust, egiptoloogiat, arheoloogiat, araabia keelt. Ülikoolis huvitus ta juudi kultuurist, süvenes selle ajalukku ja religiooni ning õppis heebrea keelt. 24-aastasena jõudis ta teatri juurde. Algul tegutses ta Firenze ooperiteatris Maggio Musicale Fiorentino vabatahtliku külalislavastajate assistendina, sajandivahetusest alates töötas juba kuulsas Milano Piccolo Teatros lavastaja Luca

Ronconi assistendina. Seal hakkas ta nii lavastama kui ka Ronconi julgustusel 2005. aastast alates aktiivselt teatritele kirjutama ja algusest peale saatis teda edu. Tema looming on praeguseks pälvinud kõik olulisemad itaalia teatri- ja kirjandusauhinnad, mitmed neist korduvalt. Massini tegutseb mitmel alal, ta on kirjutanud näidendeid ja proosat, õpetanud Itaalia kõrgkoolides, juhtinud erinevaid teatriprojekte ja telesaateid, lavastanud. Tema teoseid on tõlgitud ligi paarikümnesse keelde ja näidendeid lavastatud mitmetes maailma kõrgetasemelistes teatrites.

Ta on öelnud, et kirjanikuna ei huvita teda paarisuhete lood, vaid ajaloolistes sündmustes kajastuvad põhimõttelised eetilised küsimused. Nii on ta kirjutanud mõrvatud vene ajakirjaniku Anna Politkovskaja tekstide põhjal temast dokumentaalnäidendi, endise Itaalia peaministri Aldo Moro pantvangikriisist, eaka Iraagi naise ja tema lapselapse 5000-kilomeetrisest põgenemisteedest Mosulist Läänemereni, Hannah Arendti ja Adolf Eichmanni dialoogi, Juuda evangeeliumi jm.

Stefano Massini on intervjuudes rääkinud oma eripärasest kirjutamisviisist. Ta on nimelt igapäevane rattasõitja, 30–40-kilomeetristel ringidel oma kodu ümbruses Firenze ja Prato vahel räägib ta vahel oma tekstid kõva häälega ette ning salvestab telefoniga, hiljem kirjutab maha. See lisavat teatritekstile kõne loomulikkust ja voolavust.

2008. aastal Lehman Brothersi panga kokkuvärsimisest doominoefektina vallandunud globaalne majanduskriis ajendas Massinit kirjutama ta seni kõige suurejoonelisemaks ja edukamaks osutunud näidendit „Lehmani triloogia“ („Lehman Trilogy“). Ta kogus materjali arhiividest, raamatutest, ajakirjandusest, kohtumistelt ning kirjutas näidendit kolm aastat, 2009–2012. 2016. aastal avaldas ta ka näidendi põhjal kirjutatud värssromaani „Midagi Lehmanite kohta“ („Qualcosa sui Lehman“). Näidendi esmalavastus toimus 8. oktoobril 2013

Pietro Pizzuti tõlkes Prantsusmaal Saint-Étienne'is teatris Comédie de Saint-Étienne (lavastaja Arnaud Meunier). Itaaliakeelse algupärandi esmalavastus toimus 30. jaanuaril 2015 Itaalias Milanos Piccolo Teatro Grassis (lavastaja Luca Ronconi). Ilmselt rahvusvaheliselt tuntuim lavastus esietendus 12. juulil 2018 Londonis National Theatre'is Mirella Cheesemani tõlkes ja Ben Poweri kohanduses (lavastaja Sam Mendes). Seda lavastust oli Eestis võimalik vaadata 2019. a National Theatre Live'i vahendusel ning sedasama lavastust on National Theatre mänginud ka Broadwayl.

SAKSAMAA JA ALABAMA VEREST NEW YORGI LASTENI DI GÓLDENE MEDÍNE'S

Margus Alver

Näidendi „Lehman Brothers” avastasin 14. mail 2016, mil nägin selle lavastust Saksamaal Schauspiel Hannoveris Gerda Poschmann-Reichenau tõlkes. Hiljem õnnestus samuti päris teatrisaalist vaadata ka Brüsseli Théâtre du Rideau de Bruxelles'i (Pietro Pizzuti tõlkes), Milano Piccolo Teatro ja Londoni National Theatre'i ning tänavu kevadel videosalvestuse vahendusel Espoon kaupunginteatteri (Elina Suolahti tõlkes) lavastust. Brüsseli lavastus oli neist viiest ainuke, milles tekst kanti ette täismahus. Kolmeosalist tükki võis vaadata kas kolmel öhtul eraldi või nädalavahetusesti järjepanu ühel pärastlõunal ja öhtul. Nagu ka tänaõhtune lavastus olid kõik ülejäänud lühendatud variandid, neist Piccolo Teatro lavastus minimaalsete tekstikärbetega (koos vaheaegadega umbes viis tundi pikk). Vabavärsis või pigem rütmilises proosas kirjutatud näidendi tõlkimisele, teksti sisse minekule ning eestikeelse lavarütmi ja poeesia otsimisele kulus mul aega umbes sama palju kui autoril algupärandi kirjutamiseks – ligi kolm aastat. Stefano Massini on „Lehman Brothersi” kohta öelnud, et tegu on seguga jutustusest, romaanist, draamast, komöödiast, dokumentaalteatrist ja luulest. Kohati on teos üli-tehniline: nii näiteks kirjeldab Massini üksikasjalikult tekstiilitööstuse, autotööstuse ja *trading*'u ajalugu. Tõlkimisel tuli endale selgeks teha omajagu mõisteid ning tolle ajastu eestikeelses aimekirjanduses ja vanades ajalehtedes tuhnides leida neile eestikeelsed vasted, mida tihtipeale tänapäeval enam ei kasutata. Siinkohal olid suureks abiks erialaspetsialistid, kes on loetletud kavalehe viimasel lehekül-

jel ja kellele kuulub mu suurim tänu. Heebreakeelsed terminid, palved ja õnnistused kõlavad lavalt näitlejate suust saksa aškenazi juutide häälduses, mis on võimalikult lähedane sellele, kuidas vennad Lehmanid neid ise suure tõenäosusega elu lõpuni hääldasid, sest tänapäeval levinud lisraeli hääldust polnud toona veel olemaski.

Mind isiklikult puudutasid esimesel vaatamisel näidendis (ja puudutavad ka Hendriku lavastuses) kõige sügavamalt algus ja lõpp.

Näidendi alguses küsib immigratsiooniametnik 11. septembril 1844 New Yorgi sadama kail Hajum Lehmannilt tolle ees- ja perekonnanime ning kuna ta ei saa aru juudi-saksa nimest Hajum Lehmann, paneb ta sisserändajale ise uue nime: Henry Lehman.

(Algupärandis on see dialoog muide inglise keeles.) Jidiši ja saksa keelt kõnelevast saksa juudist saab ameeriklane Ameerika sulatuskatlas, kus esimest korda ajaloos on juutidel ja kristlastel võrdsed õigused, mängutoosis, kus elatise teenimiseks tuleb kiiresti omandada inglise keel. Hajum omandab nagu tema vennad Mendel ja Maiergi justkui uue identiteedi. Peter Chapman kirjutab teoses „The Last of the Imperious Rich: Lehman Brothers, 1844–2008” (2010), et Emanuel Lehman olevat oma emotsioone väljendanud emakeeles. Kartes kodusõja tõttu paljude aastate töö viljad kaotada, öelnud ta emakeeles: „*Alles ist beendet!*” („Kõik on läbi!”)

See stseen meenutab mulle tuntud juudi anekdooti, mis seletab, kuidas perekonnanime Ferguson kandvad Ameerika juudid olla selle nime saanud. Nimelt olla laevalt maha astunud juut küsimusele, mis ta nimi on, vastanud jidiši keeles: „*האב פארגעסן*” („*Hob fargésn.*”) („Mul pole meeles.”) See valesti kuulnud ja kirja pandud sõnapaar olevatki nime Ferguson allikaks.

Lisaks ka üks tõestisündinud lugu. Mu tuttav juut, kelle eesnimed on Jitshak Abraham, ütles lapsena Euroopast Ellis Islandile jõudes need immigratsiooniametnikule, kes leidis, et need nimed on liiga keerukad meelde jätta ja hääldada, ning märkis ta

dokumentidesse eesnimeks skandinaaviapäraselt „Ingram”, mis on tänini jäänud mu tuttava ametlikuks eesnimeks.

Ameerikas kujuneb vendade lastel ja lastelastel ning isegi vendadel endil (lisaks saksa juudi päritolule ning lapsepõlvkodust nende isikuomadusi tabavalt kokku võtvaatele hüüdnimedele Pea, Käsi ja Mugul) uus identiteet. Nii on Mayer kiindunud Alabamasse, kust ta vanema venna nõudmisel üksnes vastu tahtmist New Yorgi kolib ega harju selle linna- ga õigupoolest elu lõpuni. Ka New Yorgis kannab ta jalas triibulisi kedrisid. Mayeri poeg Herbert, nagu tema onupoeg Philipki, on sündinud New Yorgis. „Tema soontes ei voola / tilkagi / ei Saksamaa / ega Alabama verd. / Herbert on uus. / Herbert on tuttuus. / Herbert on New Yorgi laps.” Philipi meelest „on see linn praegu kogu planeedil Maa / sama mis Vana-Kreekas Olümpos: / ühtaegu jumalik ja inimlik paik”. Topelt- või lausa mitut identiteeti illustreerib imearmsalt Philipi kuueaastane poeg Robert, kes järeldab isa jutust, et Rimpas asub Alabama osariigis.

Näidendi lõpus peavad kolm venda, kes kohtuvad nüüd igavikus (või 2008. aastal – „aga aeg on siin / niikuinii / väga suhteline mõiste”), nüüd, kus Lehman Brothersi asutajatest on saanud legend, müüt, jälle üksteise ning poja, pojapoja ja vennapojaga, kinni kõigist käskudest, mida ususeadus ette näeb, nagu neil oli kombeks kunagi ammu kaugel Saksamaal Rimpas Baierimaal, kust nad tuhat aastat tagasi teele asusid. Nad ei ütle, et nad talitavad nii, sest nad on juudid. Nad ütlevad, et nad teevad nii, sest nii tehti Saksamaal Baierimaal Rimpas, kust nad pärit on ja kust nad välja rändasid. Kuulda seda lauset Saksamaa teatri lavalt saksa keeles saksa näitlejate suust 2016. aastal, pärast holokausti, kriibib hinge ja toob klombi kurku.

Kõrva hakkab, et kolmandas vaatuses asendab heebreakeelse väljendi *ברוך השם* (*bóruh hašém*), millega avaldatakse tänu Jumalale, ingliskeelne „Aitäh, mister Lehman”. Kui esimeses ja teises

vaatuses jäädakse venna ja isa surma puhul nädalaks ajaks koju, nagu usukombed ette näevad, siis kolmandas vaatuses mälestatakse Mayer Lehmanit üksnes kolme leinaminutiga, sest noorem põlvkond ega panga nõukogu ei pea võimalikuks panka nii kauaks kinni panna. Stefano Massini on seda seletanud järgmiselt: „Nagu on öelnud suur lavastaja Luca Ronconi, vahetab perekond Lehman ajapikku usku. Endiste riituste ja raamatute raamatu juurest pöörduvad nad teiste riituste, st börsi ja rahanduse, ning teise raamatu, st Wall Street Journali juurde. Isegi näiliselt ateistidena või agnostikutena viibime meiegi selle uue, konkreetse, materiaalse religioosuse, tarbimise ja suhtlemise kammitsais. Tegu on raamatuta usuga, milles numbrid on sõnadest tähtsamad.”

Näidendist ei puudu ka klassikaline immigrantide teema: teine ja kolmas, integreerunud põlvkond (Euroopast sisseännanud juute nagu ka iirlasi või itaallasi) peab end esimesest paremaks. Tänaõhtuse lavastuse kolmandas vaatuses pilkavad Lehman Brothersi osanikud äsja Ameerikasse saabunud juute, kes kõigist leinakommetest piinlikult kinni peavad ja näiteks leina märgiks traditsiooni kohaselt rõiva katki käristavad. Algupärandis on üks dialoog, mis lavastusse ei mahtunud. Philip Lehmani abikaasa Carrie Lehman vestleb Henry Goldmani abikaasaga ega säästa Euroopast holokausti eest Ameerikasse pakku põgenenud juute:

„Tõsi ta on, et viimase kümne aasta jooksul saabunud juudid on kõik venelased või midagi sellist.

Nende jutust ei saa mitte midagi aru.

Ja nad on puruvaesed ja käivad kaltsudes!”

See stseen meenutab teist, pealkirja „Santa Fe” kandvat osa (1986, Austria ja Saksamaa Liitvabariik) Axel Corti filmitrilooogiast „Kuhu ja tagasi” („*Wohin und zurück*”), mille peategelasel, noorel Viini juudil Freddy Wolffil õnnestub natside eest põgeneda Ameerikasse, kus aga temasukusesse immigranti suhtutakse tohutu halvaks panuga ning teda ennast peetakse hoopis sakslaseks, kelle vastu Ameerika

on sõtta astunud. Nii tuli pahatihti pettuda paljudel Kesk- ja Ida-Euroopa juutidel, kes olid Ameerikat pidanud *מדינת גאולדענע* *di goldene medine*, mis tähendab jidiši keeles 'kuldne maa'.

LEHMAN BROTHERS

Tõnis Oja, Postimees

Enne 2010. aastaid, mil tekkis täiesti uus pangandusvaldkond, mida nimetatakse finantstehnoloogiks (*fintech*) ja mille üheks tuntumaks esindajaks kogu maailmas on meie TransferWise, oli üldistavalt öeldes kahte tüüpi panku.

Ühed tegelevad peamiselt kodumajapidamistelt ja ettevõtetelt hoiuste võtmise ning neile laenude andmisega. Suurem osa Euroopa panku on seda tüüpi.

USA-s, aga vähemal määral kogu maailmas, on lisaks tavalistele pankadele investeerimispangad, mis tegelevad ettevõtete, riikide, kohalike omavalitsuste finantsnõustamisega ja väärt-paberite, eelkõige aktsiate ja võlakirjade emiteerimisega. Lisaks kauplevad investeerimispangad väärt-paberitega kas reguleeritud turul ehk börsidel või reguleerimata turgudel. Ehkki ajakirjanduses kirjutatakse peamiselt reguleeritud turgudest, olgu need aktsia- või tulevikutehingute börsid, kus kaubeldakse näiteks nafta, kohvi, metallide või muude toorainetega, siis reguleerimata turgudel toimuvate tehingute mahud on suurusjärgude võrra suuremad börsidel toimuvate tehingute mahtudest.

Kui Euroopa majandus on pangandusekeskne, siis Ameerika Ühendriikide majandus on väärt-paberiturukeskne, mis tähendab, et sealse majanduse vereringeks on aktsiate võlakirjade ja muude väärt-paberite emiteerimine ja nendega kauplemine.

19. sajandi viimasest veerandist kuni 20. sajandi alguseni domineeris Ameerika Ühendriikide investeerimispanganduses kaks suurt gruppi: saksa-juudi immigrantidest pankurid ning nn jänkimajad. Jänkimajade pankurid olid seotud Londoni äripankadega, tuntuimaks esindajaks oli John Pierpoint Morgan, kelle rajatud Morgani Maja (Morgan Hou-

se) järglasteks on maailma ühed suuremad pangad JP Morgan Chase ja Morgan Stanley. Saksa juudi immigrantide investeerimispankadest kasvasid suurimateks Bear Stearns, Goldman Sachs ja Lehman Brothers. Bear Stearns ja Lehman Brothers kukkusid kokku 2008. aasta finantskriisi ajal, Goldman Sachs elas kriisi üle tänu riigi ja legendaarse investori Warren Buffetti rahasüstidele.

19. sajandi keskel emigreerusid kolm venda Lehmanit Baierimaalt Ameerika Ühendriikidesse. Kõigepealt tuli 1844. aastal 23-aastane Henry, kolm aastat hiljem Emanuel ja 1850. aastal noorim vend Mayer. Nad pidasid poodi, kus müüdi algul kuivaineid, edaspidi rõivaid, kangaid, tööriistu. Nendel aastatel oli USA-s kõige olulisemaks põllumajandussaaduseks puuvill, ning kuna farmeritel tihti raha nappis, võtsid vennad kauba vastu maksevahendina toorpuuvilla. Peagi muutus puuvillaga kauplemine ettevõtte põhitegevuseks ning 1858. aastal kolis Lehman Brothers New Yorki.

19. sajandi keskel oli põllumajandus USA-s üks olulisemaid majandusharusid. Selleks et farmeritel oleks kindlustunne kevadel külvata, tekkisid mitmel pool põllumajandussaaduste börsid, kus oli võimalik suhteliselt väikese summa eest kokku leppida kogused ja hind, millega sügisel saak müüa.

Teiste hulgas oli üks esimesi selliseid põllumajandussaaduste börse New Yorgi puuvillabörs, mille asutajate seas olid ka vennad Lehmanid. Lisaks tegelesid nad tol ajal kiiresti kasvava raudteeäri ettevõtete võlakirjade ja finantsnõustamisega. Hiljem hakati põllumajandusbörsidel kaupleva teiste toorainete, aga ka võlakirjade ja paljude muude väärt-paberite tulevikutehingutega.

20. sajandi viimasel veerandil toimus finantsturgudel järsk arenguhüpe. Tänu arvutitele ja infotehnoloogiale arengule muutus tehingute tegemine ja tulevikutehingute hinna arvutamine imelihtsaks. Nii loodi järjest ka uusi keerulisi finantstooteid.

LEHMAN BROTHERS

21. sajandi esimesel kümnendil muutusid investeerimis pangad eriti loomingu liseks kinnisvaralaenu del põhinevate väärt paberite põhjal uute väärt paberite tekitamisel ja nendega kauplemisel.

Mitmete tegurite koosmõjul kasvas USA kinnisvaraturg väga kiiresti ning veel kiiremini kasvas kinnisvaralaenu del põhinevate väärt paberite turg. Muu hulgas iseloomustas seda turgu väga suur finantsvõimendus, mis tähendab, et tehingute mahust moodustas investeerimis panga enda kapital üsna väikese osa. Lõviosa varadest omandati laenu raha eest.

Kõige suurema finantsvõimendusega oligi Lehman Brothers, kelle varade maht oli 2008. aastal 680 miljardit dollarit (620 miljardit eurot), sellest oma kapitali oli vaid 22,5 miljardit dollarit (20 miljardit eurot) – mis tähendas, et iga tehingusse paigutatud dollari kohta tuli 30 võõrdollarit.

Nii nagu Eestis, arvati 21. sajandi alguses ka USA-s, et kinnisvara hinnad tõusevad igavesti.

Kui tosin aastat tagasi hinnad langema hakkasid, tekitas see kinnisvaral põhinevatel väärt paberitur gudel lumepalliefekti, sest laenu de tagatise väärtus hakkas drastiliselt langema.

Ehkki USA kinnisvarakriisist alanud finantskriis oli kestnud tegelikult juba üle aasta, oli just Lehman Brothersi pankroti avaldus 2008. aasta 15. septemb ril selleks päästikuks, mis vallandas kaose. Lisaks Lehman Brothersile kukkus kokku veel terve rida suuri investeerimis panku ja kinnisvaralaenu ettevõt teid, millest osa võeti konkurentide poolt üle, aga nii mitmedki lõpetasid eksisteerimise. Kui valitsused ei oleks sekkunud, oleks neid hävinud veelgi. Maailma finantssüsteem oli totaalse kokkukukkumise äärel. Kui 2008. aasta varasügisest hakkasid suured

finantsinstitutsioonid raskustesse sattuma, otsisid USA valitsus ja keskpank võimalusi, kuidas nad ära päästa. Tegemist oli liiga suurte institutsioonidega (*too big to fail*), nad olid ülemäära suured ja nende kokkuvarisemine oleks põhjustanud ja põhjustaski ahelreaktsiooni, mis halvas kogu finantssüsteemi. Erinevatele institutsioonidele otsiti erinevaid lahendusi – kelle sai valitsus mõneks ajaks riigistada, kellele suruti peale ühinemine mõnes paremas seisus oleva konkurendiga. Lehmani ülevõttust oli huvi tatud Briti suurpank Barclay's, aga viimasel hetkel keelasid Ühendkuningriigi rahandusministeerium ja pangandusjärelevalve tehingu ära. Nii ei jäänudki Lehmanil muud üle kui pankrot välja kuulutada. USA toonane rahandusminister Henry Paulson on hiljem öelnud, et Lehman Brothers oli nii sügavas augus, et valitsusel ei olnudki seaduslikke võimalusi panka päästa. Pealegi oli Lehman investeerimis pank, mitte tavaline pank, mille päästmise legaalsed võimalused olid suuremad.

Nagu on korduvalt varemgi on juhtunud, hakkasid riigid kohe pärast kriisist ülesaamist end uue võimaliku kriisi eest kaitsma. Peagi muudeti nii USA-s kui ka Euroopa Liidus finantsturgude regulatsiooni märksa karmimaks.

Aga nagu ikka oli see valmistumine eelmiseks, mitte tulevaseks kriisiks. Uus kriis tuli sealt, kust seekord ei osanud seda tõesti mitte keegi oodata.

Selle kriisi põhjuseks oli viirus nimega COVID 19.

KES MAKSA PANKADE LAAMENDAMISE EEST?

Aro Velmet

2014. aastal kirjutas Ameerika intellektuaal Ta-Nehisi Coates ajakirjas The Atlantic üle maailma laineid löönud essee „Reparatsioonide toetuseks“ („The case for reparations“). Artikli keskne tees oli lihtne: orjandus Ameerikas ei ole nähtus, mis lõppes emantsipatsiooni väljakuulutamisega 1863. aastal – afroameeriklaste kohtlemine vähem kui inimestena, alustades nende orjastamisest ning lõpetades Jim Crow diskrimineerivate seaduste, põhjendamatult kõrgete krediidiinõuete ja otsese vara ärandamisega on väga otseselt Ameerika jõukuse alus ja rikastab inimesi ja korporatsioone ka täna. Kui hakata uurima, kuidas üks või teine prestiižne ülemaailmne suurfirma oma kapitali on hankinud, siis varem või hiljem jõuame me orjaistandustesse.

Domino Foods, üks maailma suuremaid magusatootjaid, sai alguse orjade toodetud suhkrut müües. Paljud Ameerika ja Suurbritannia firmad teenisid oma varanduse tööstusrevolutsiooni ajal orjaistandustes kasvatatud puuvilla müües. Seal saadud kasumiga investeeriti raudteedesse ja linnaarendusse, terasetööstusesse ja Baltikumist puidu ostmisesse. Pangad omakorda – näiteks JP Morgan Chase eelkäijad – võtsid ettevõtjatele laenu andes tagatiseks nende orjad ning kui laenu tagasi maksta ei suudetud, müüsid neid orje omakorda edasi. Rikkad orjapidajad asutasid istandustelt teenitud rahaga ülikoole. Yale'i ülikooli esimesed stipendiumid rahastati orjatöö kasumist. Oxfordi ülikoolis võib leida vitraaže, mida on rahastanud orjapidajad, ja õppeprogramme, mis on nimetatud ajaloo ühe

räigema kolonialisti Cecil Rhodesi järgi. Kui mitu protsenti intressi peab ühe panga algkapital teenima, et pesta talt maha esialgse akumulatsiooni veri? Seda küsimust võib esitada pea ükskõik millise aastakümne kohta viimasel kahel sajandil – ja ikka hakkab ebamugav.

Lõunaosariikide istanduste lähistel, täpsemalt Montgomery linnas Alabamas, sai alguse ka väike pereettevõtte Lehman Brothers. See nimi ei ole uudistehuvilistele ilmselt võõras. Lehman Brothersi valduses oli firma tipphetkel, 2006. aastal, pea 700 miljardi dollari väärtuses varasid. Aastal 2009 ei olnud Lehman Brothersit enam olemas. Temast sai 2008. aasta finantskriisi esimene ohver ja kriisi põhjustanud vastutustundetu laenamise ning keeruliste finantsinstrumentide taha aina suuremate riskide peitmise sümbol.

Aga Lehman ei tekkinud eikusagilt ning nullinate kinnisvarabuum ei olnud mingi veider anomalia. Stefano Massini näidend „Lehman Brothers“ jutustab saksa juudi immigrantide perekonna kaudu loo inimlikest ja vastupandamatutest ihadest, mis, kombineerudes Ameerika ühiskonna ebavõrdsuse, korrumpeerituse ja edukultusega, moodustab mürgise kokteili, mis pidigi varem või hiljem katastroofini viima. Massini tekst koosneb kiiretest, üksteisega kokku sulavatest repliikidest, kus segunevad Lehmani vendade sisekõne, börsil kauplevate pankurite hüüatused, pealkirjad rahvusvahelisest uudisvoost, teated Alabamast, Tokyost, Londonist ja New Yorgist, kiirelt kasvava äri eufooria ja majanduskrahi paanika. Algusest peale on tunne, et vaataja on astunud karussellile, kust lahkumine on peaaegu võimatu – tuleb lihtsalt kinni hoida, kuniks muusika vaikib.

Säärases olukorras leiavad end ka Lehmani vennad 1850-ndatel Montgomerysse jõudes. Kui tahta ellu jääda, tuleb tantsida ka vanakuradi vanaemaga: Lehmanite äri algab puuvillaistandustelt toomaterjali kokku ostes ja seda edasi müües. Nende sissetuleku toodavad orjad – nad teavad seda, nad

on kohtunud Ümarpea Deggooga. Aga elada on vaja. Nii igal aastakümnel: Ameerika muutub ja ellu jäämiseks tuleb ajaga kaasas käia, uusi lepinguid sõlmida, uusi kompromisse teha. Vahel tähendab see osariigi valitsusele laenu andmist kodusõja järgse ülesehitamise rahastamiseks. Vahel tähendab see omaenda poiste poliitikasse saatmist. Muidugi tähendab see sõjatööstusesse investeerimist, sest ka Esimeses maailmasõjas on tankide ehitamiseks laenu vaja. Mida suuremaks lähevad kasumid, seda kaugemale liigub pank tööstusharudest, mis aitavad tavalistel ameeriklastel oma elu elada ja seda sagedamini hakkavad Lehmanite järeltulijad nägema unesid, kus aina kiiremini töötavad lintkonveierid lagunevad ja aina kõrgemal tasakaalu hoidev köielkõndija lõpuks libastub. 1929. aasta börsikrahh ei ole nende esimene äratuskell. See ei jää ka viimaseks.

Massini 150 aastat hõlmav eepos asetab 2008. aasta kriisi maailmaajaloolisse konteksti. Ajakirjanik Matt Taibbi on Wall Streeti pankasid nimetanud „vampiirkalmaarideks”, kelle kombitsad ulatuvad kõikidesse maailma otstesse ja kõikidesse tööstusharudesse. Massini näitab meile, milline oli vampiirkalmaari hingeelu. Me näeme, kuidas vennad Lehmanid edendasid orjanduslikku puuvillatootmist ja emantsipeeritud Alabama ülesehitamist, raudteid ja autotööstust, maailmasõdu ja kinnisvara. Me näeme ka, kuidas nad maadlesid põlvkondade vahetumise, Ameerika kultuuri sulandumise, alaväärsuskomplekside, pulmade ja matustega. Sellise virvarri sees on lihtne unustada, et oled karussellil. Ja ühel hetkel muusika peatub.

Lehmanid tegid valiku astuda karussellile, ent nad tõmbasid endaga kaasa terve hulga inimesi, kes polnud sellisest lõbusõidust huvitatud. Ta-Nehisi Coatesi küsimus reparatsioonidest kõlab aktuaalselt ka Massini teoses. Lahkunud põlvkondade vaimud kummitavad pangaomanikke ka 2008. aastal. Mida on oleviku rikkus neile võlgu?

Muide, Eesti Vabariik alustas oma kahte iseseis-

vusperioodi pretседenditu vara ümberjagamisega. Mõisnike ja kommunistliku nomenklatuuri vara sinnapaika jätmist ei peetud õiglaseks. Lihtsalt meenutuseks.

1844 Hajum Lehmann saabub Saksamaalt Ameerikasse, temast saab Henry Lehman.

1845 Henry tegutseb alguses rändkaupmehena, siis avab Montgomerys Alabamas väikese kaupluse, kus müüakse riideid ja mõningaid tarbekaupu.

1847 Noorem vend Mendel saabub Ameerikasse, temast saab Emanuel Lehman.

1850 Kolmas vend Maier saabub Ameerikasse, temast saab Mayer Lehman. Ettevõtte saab nimeks Lehman Brothers.

1852 Ilmub Harriet Beecher Stowe' romaan „Onu Tomi onnike“ („Uncle Tom's Cabin“), mis kirjeldab orjade ränkrasket elu Ameerika Ühendriikides.

1854 Vennad hakkavad toorpuuvilla ostma ja müüma. Pärast suurt tulekahju puuvillaistandustes annavad nad puuvillakasvatatele esmakordselt krediiti, tagatiseks tulevane puuvillasaak.

1855 Henry Lehman sureb 33-aastasena kollapalavikku.

1856 Sõlmitakse lepingud paljude uute puuvillaistandustega ning põhjaosariikide kangatööstustele märkimisväärselt suures koguses toorpuuvilla müües lööb Lehmanite äri õitsele.

Toorpuuvilla transport

1858 Mayer Lehman abiellub Babette Newgassiga (algusest Neugaß), kes on samuti pärit Baierimaalt.

1860 Emanuel Lehman avab firma filiaali New Yorgis Liberty Street 119, abiellub Pauline Sondheimiga ja juhib Lehmanite äri New Yorgis; samal ajal töötab Mayer Alabamas.

1861 USA presidendivalimistel võidab orjanduse vastane vabariiklane Abraham Lincoln. Vastukäiguna moodustavad lõunaosariigid Ameerika Riikide Konföderatsiooni Jefferson Davise juhtimisel.

1865 Lõpeb kodusõda. Lõunaosariigid saavad lüüa ja Ameerika Ühendriikides kaotatakse orjandus. Mayer osaleb purustatud Alabama ülesehitamises ja riiklikke ülesehitusfonde kasutades asutatakse Lehmanite pank.

1865–1869 Emanuel osaleb New Yorgi puuvillabörsi asutamises.

1868–1869 USA-st kujuneb maailma tööstuslik ja majanduslik suurjõud, lõunaosariikide mõju väheneb. Ka Mayer kolib perega New Yorki. Lehman Brothersi ärides hakkab tööstus domineerima põllumajanduse üle.

1869 Ameerikas avatakse esimene ida-lääne raudteeliin.

New Yorgi puuvillabörs

1880
Panga nimeks saab
Lehman Brothers Bank.

1884
Philip Lehman abiellub
Carrie Laueriga. Lehmanid
tegutsevad söe- ja kohvi-
turul, raudtee- ja naftaäris.

1887
Vennad Emanuel ja Mayer
tõmbuvad ettevõtete
juhtimisest tagasi ja juhirolli
võtab üle Emanueli poeg
Philip. Lehmanid hakkavad
tegutsema aktsiaturul.

1889
Charles Dow, Edward
Jones ja Charles
Bergstresser asutavad
ajalehe Wall Street Journal.

1890
Lehman Brothers Banki
tegevus laieneb
investeermise ja
laenuvaldkonda.

1896
ajakirjanik Charles Dow
(1851–1902) loob koos
Edward Jonesiga Dow Jo-
nesi indeksi ehk Dow Jonesi
tööstuskeskmise.

1907
Emanuel Lehman sureb
79-aastasena.

1897
Mayer Lehman sureb
67-aastasena.

1908
Mayeri noorim poeg
Herbert Lehman saab
panga osanikuks.

1913
USA-s luuakse keskpank
föderaalreserv.

Wall Streeti börsihoone

1914
Avatakse Panama kanal, mis
ühendas omavahel Atlandi ja
Vaikse ookeani ja lühendas
seega oluliselt laevasõitu,
sest laevadel ei tulnud ühest
ookeanist teise pääsemiseks
enam sõita ümber Horni
neeme Lõuna-Ameerika
lõunatipus.

1917
Herbert Lehman lahkub
pangast. USA astub
Esimesse maailmasõtta.
Lehman Brothers investeerib
kaitsetööstusesse.

1920. aastad
Börsipalavik.

1920 – 1933
USA-s kehtib kuiv
seadus ehk alkoholi keeld.

1925
Philipi poeg ja Emanueli
lapselaps Robert Lehman
saab panga osanikuks ja
ärgitab investeerima
moodsasse tarbimisühis-
konda, nagu meelelahutus,
sigaretid, filmitootmine,
lennundus.

1928
Herbert Lehman suundub
ärist poliitikasse ja teeb
tihedat koostööd Franklin
Rooseveltiga (tollase New
Yorgi kuberneriga).

1929
24. oktoober, must
neljapäev. Börsikrahh
Wall Streetil. Paljud
börsimaaklerid lähevad
vabasurma. Seda teeb teiste
hulgas ka New Yorgi pankur
J. J. Riordan, kes oli krahhi
tõttu ilma jäänud kõigist
isiklikest säästudest.

1929
Algab ülemaailmne
majanduskriis, suur depres-
sioon. Robert Lehman võtab
firma juhtimise üle ja see jääb
püsima. Robert keskendub
riskikapitalile ja uutele
tööstusharudele, nagu
autode ja televiisorite
tootmine jm. Kolitakse
suurejoonelisse peakonto-
risse One William Street, mis
jääbki peakorteriks kuni 1980.
aastani. Luuakse Lehman
Corporation, oma investee-
rismifond. Robert abiellub
Ruth Lamariga.

One William Street

1933

Herbert Lehman saab New Yorgi kuberneriks. Algab president Roosevelti võidukas uue kursi (*New Deal*) poliitika majanduskriisist väljumiseks.

Robert Lehman finantseerib filmitööstust ja helifilmile üleminekut. Robert Lehmani rahastatud „King-Kong” (1933) ning „Tuulest viidud” („*Gone with the Wind*”, 1939) osutuvad ülimenukaks ja -tulusaks.

1942

Lehmanid rahastavad aatomenergia alaseid uuringuid ehk Manhattani projekti, mille tulemusena töötatakse välja aatompomm. Suurt kasumit teenib Lehman Brothers ka sõjaaegsetelt investeeringutelt.

1949

Herbert Lehman saab New Yorgi osariigi senaatoriks USA Senatis (1949–1957).

1952

Naftafirma Kerr-McGee alustab uraaniumi kaevandamist.

1963

Herbert Lehman sureb 85-aastasena. Martin Luther King (1929–1968) peab Washingtonis rassismivastase kõne, mis sai kuulsaks nime „*I have a dream*” all.

1941

Jaapani pommitajad teevad maatasa USA sõjamereväe baasi Pearl Harboris. USA astub Teise maailmasõtta.

„King Kong”, 1933

1947

Philip Lehman sureb 86-aastasena. Robert Lehman rahastab Tennessee Williamsi näidendi „Tamm nimega „Iha”” („*A Streetcar Named Desire*”) esmalavastust New Yorgis (lavastaja Elia Kazan, peaosades Jessica Tandy ja Marlon Brando).

1950 – 1951

Korea sõda.

1960

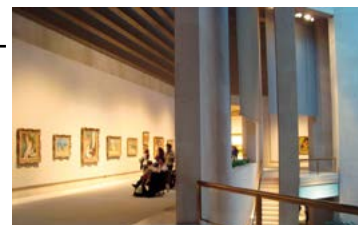
Lehman Brothers avab filiaali Pariisis ja laieneb üle maailma.

1965

Robert asutab Lehman Brothersi *trading*’u osakonna ja määrab selle juhiks Lewis (hüüdnimega Lew) Glucksmani, kellest saab hiljem panga juht. Roberti juhtimisel keskendub Lehman Brothers elektroonika- ja infotehnoloogiatööstusele.

1983

Lewis Glucksmani ja Pete Petersoni (tegevjuht alates 1973. aastast) ehk *trader*’ite ja investeerimispankurite võimuvõitluse tulemusel saab Glucksmanist Lehman Brothersi president.

MET: Robert Lehmani tiib

1984

Lehman Brothers müüakse American Expressile.

1994

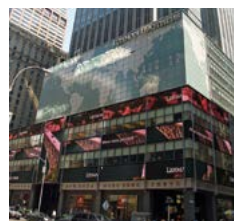
American Express loob uuesti üksuse Lehman Brothers, mis saab eraldiseisvaks ettevõtteks.

2001

Kaksiktornide rünnakus hävib ka Lehman Brothersi New Yorgi kontor, uus peakontor Manhattani 7. avenüül.

2007

Lehman Brothers vangub halbade kinnisvaralaenude koorma all.

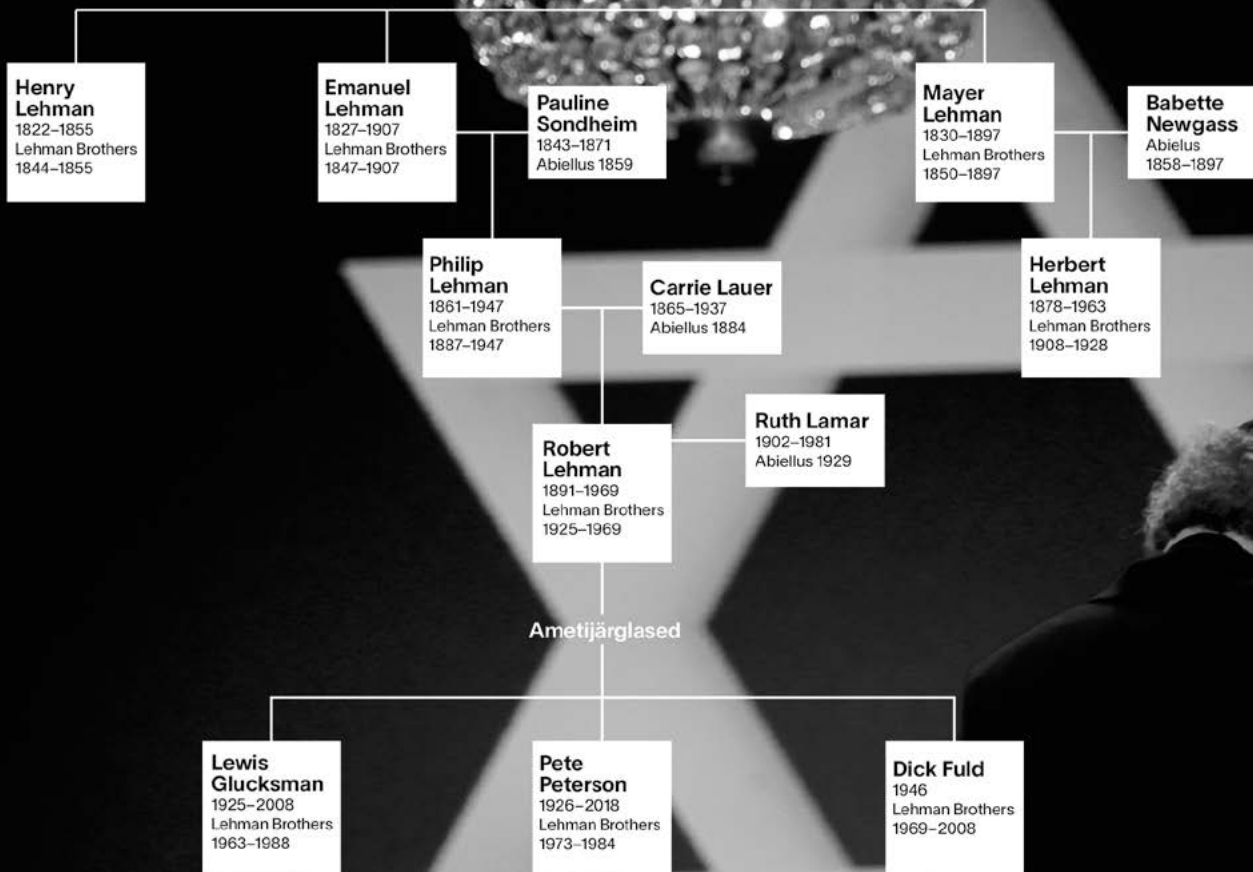
2008

Lehman Brothers kuulutatakse maksejõuetuks. Vallandub ülemaailmne majanduskriis, sügavaim pärast suurt depressiooni. Majandussurutis ehk masu puudutas valusalt ka Eestit.

Another day, another dollar

Lehman Brothers asutati 1850. aastal. Samal aastal sai Californiast Ameerika Ühendriikide osariik. Lehman Brothers ja California sümboliseerisid kahte vastandlikku Ameerika ärimudelit. California kullapalavik meelitas Californiasse ratsa rikkaks (*get-rich-quick*) saada unistavaid riskialteid inimesi. Vennad Lehmanid ajasid seevastu äri tasa ja targu, mida sümboliseeribki see vana Ameerika tarkuse-sõna „another day, another dollar“.

HENRY LEHMAN (1822–1855)

oli Lehmanite ettevõtte rajaja Ameerikas.

EMANUEL LEHMAN (1827–1907)

andis seni väikekaubandusega ja puuvillamüügiga tegelenud Lehmanite ärile uue mastaabi, laiendas seda Alabamast New Yorki ja viis börsile. Emanueli ja Mayeri vahel püsis elu lõpuni äärmiselt usalduslik suhe, äri- asjus piisas tihti omavahelisest suulisest kokkuleppest.

Emanuel pühendas palju energiat heategevusele.

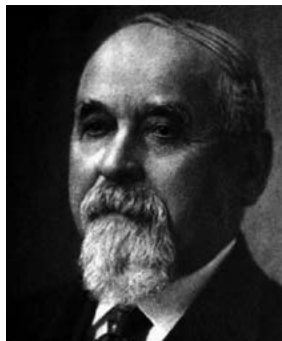
MAYER LEHMAN (1830–1897)

tuli Ameerikasse saksa juutide suurema emigreerumislainega, kui Baiermaalt lahkuti kristlaste ja juutide ebavõrdse kohtlemise tõttu. Mayer panustas kogu elu väga heldelt heategevusse, kõrgelt hinnati tema tasakaalukust ning usaldusväärsust.

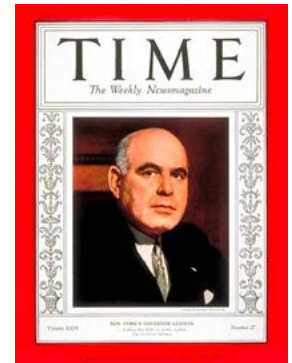
PHILIP LEHMAN (1861–1947)

oli USA investeerimispankur, üks esimesi, kes mõistis aktiivate emiteerimist kui uute ettevõtete võimalust kaasata kapitali. Ta jätkas oma isa Emanueli ja onu Mayeri perekonnapanga traditsiooni ning soovis, et ettevõtet juhiksid jätkuvalt perekonnaliikmed. Philip Lehman pani aluse Lehmanite kunstikogule.

HERBERT LEHMAN

(1878–1963) oli andekas ja väga populaarne poliitik. 1930. aastatel tegutses ta New Yorgi kubernerina Franklin D. Roosevelti meeskonnas suure depressiooni mõjude leevendamisel, 1950. aastatel astus aga juba USA senaatorina aktiivselt vastu Joseph McCarthy nõiajahile, mis püüdis kõikjal leida ja hävitada võimalikku kommunistimeelsust.

ROBERT LEHMAN

(1891–1969) oli kõige pikemaalt Lehman Brothersi juht ning tõi selle edukalt läbi suure depressiooni majanduslangusest, Teisest maailmasõjast, laiendas aktiivselt Lehmanite ärisid ning viis panga rahandusmaailma tippu. Ta mõistis, et Lehman Brothersi kasvuks on vaja lisakapitali, ja oli esimene,

kes kutsus osanikuks mitte-perekonnaliikmeid. Ta investeeris uuendustesse, nagu lennundus ja arvutid, oli samas ka ettevaatlik, nõudis piisavat rahareservi, sest mäletas ise veel suurt depressiooni. Teda peeti Wall Streeti suurkujuks, moodsaks aristokraadiks. Ta oli pühendunud kunstikolleksionäär ja peen kunstitundja, New Yorgi Metropolitan kunstimuuseumis on Robert Lehmani tiib, kus on eksponeeritud tema kogud, eelkõige impressionistide ja renessansiaja kunstnike teoseid.

PETE PETERSON

(1926–2018) oli kreeka päritolu (tema isa oli sisserändaja Jeórjios Petrópulos, kellele kuulus Nebraska osariigis ööpäev läbi avatud söögikoht ja kes oli oma nime osalt võõrviha ja eelkõige Ku Klux Klani kartuses, osalt selleks et ameeriklastel oleks seda lihtsam hääldada, muutnud rootsipäraseks George Petersoniks) Ameerika pangandustegelane, endine USA presidendi Nixon'i kaubandusminister, Lehman Brothersi juht 1970-ndatel.

LEWIS GLUCKSMAN

(1925–2006) oli ungari päritolu Ameerika pangandustegelane, Lehman Brothersi trading'uosakonna juht, kes võttis 1983. aastal Petersonilt pangajuhi positsiooni üle ja sundis ta lahkuma, kuid müüs panga peatselt American Expressile.

DICK FULD (1946)

oli Lehman Brothersi viimane juht 1994–2008. Piiritu enesekindluse ja tohutu hulga halbade laenude tõttu on teda peetud panga kokkuvarisemise peasüüdlaseks. Lehman Brothersis teenis ta nii isikuomaduste kui ka juhtimisstiili tõttu hüüdnime Gorilla.

MÕISTEID JA SÕNASELETUSI

BALDAHHIIN

Juudi laulatusel sümboliseerib külgedelt lahtine, enamasti lageda taeva all üle nelja vaia tõmmatud riide abil püstitatud laulatusbaldahhiin (heebrea keeles *hupá*) abielukambrit. Selle all toimub oluline osa laulatustseremooniast.

BAR MITSVÁ (aškenazi juutide häälduses *bar mitsve*) 13-aastaselt saab igast juudi poisist *bar mitsvá* (heebrea keeles '(usu)käsu poeg'), kes tunnistatakse täiskasvanuks, saab seeläbi koguduseliikmeks ja vastutab edaspidi ise oma tegude eest, sest tema kohta kehtivad kõik religiooniseadused. *Bar mitsvá* tähendab ka talitust sünagoogis, millega poiss täisealiseks tunnistatakse ja mis on oluline peresündmus. Just selles tähenduses kasutatakse seda sõna lavastuse teises vaatuses. *Bar mitsvá* päeval tohib poiss sünagoogis esmakordselt heebreakeelset piibliteksti käsitsi kirjutatud toorarullist ette lugeda. Tüdrukud saavad täiskasvanuks 12-aastaselt (*bat mitsvá*), kuid sünagoogis nad sellel puhul toorat ette ei loe.

BARÚH HAŠÉM

(aškenazi juutide häälduses *bóruh hašém*) Heebrea keeles 'Õnnistatud olgu nimi'. Nii tänatakse juudi usus Jumalat. Jumala asemel öeldakse asendussõna „nimi“, et mitte Jumala nime ilmaasjata suhu võtta, sest seda keelab kolmas kümnest käsusust. Eesti keeles öeldaks samas olukorras „Jumal tänatud!“.

CHIAROSCURO

Itaalia keeles 'valgus-vari'. Maalikunstis ja graafikas heledate ja tumedate toonide teadlik vastandamine teose väljenduslikkuse tõstmiseks.

HAMÉTS (aškenazi juutide häälduses *hómets*)
Heebrea keeles nimetatakse *haméts*'iks iga toodet, mille koostisse kuulub nisu, oder, kaer, speltanisu või rukis ning milles toimub juuretise, soojuse või niiskuse mõjul käärimisprotsess. Mis tahes toiduainet, mis sisaldab kas või natukenegi *haméts*'i (näiteks leib, õlu ja paljud kondiitritooted), on usklikel juutidel paasapühade ajal keelatud tarbida. Enne paasapähi tuleb suurpuhastuse käigus vähimgi *haméts*'i-raas majapidamisest kõrvaldada. Paasapühadel süüakse üksnes hapnemata leiba ehk *mat-sá'd* (aškenazi juutide häälduses *mátso*), enamasti lamedat augulist kuivikleiba, mida küpsetatakse väga kiiresti ja mis tähistab juutide põgenemist Egiptusest, sest neil polnud toona aega leivataignat kergitada.

HANUKA

Jeruusalemma templi taaspühitsemist tähistav rõõmu ja valguse püha, mis kestab kaheksa päeva (sõltuvalt aastast novembris või detsembris). Igal õhtul süüdatakse üheksaharulises küünlajalas üks küünal rohkem kui eelmisel õhtul, nii et kaheksandal õhtul põleb kaheksa küünalt ja lisaks *šamáš* (aškenazi juutide häälduses *šámeš*) ehk abiküünal, mida kasutatakse teiste küünalde süütamiseks.

JEHUDÁ BEN TEMÁ „Isade õpetus“

Jehudá Ben Temá oli 2. sajandil m.a.j tegutsenud õpetlane. Stefano Massini parafraseerib talmudi 4. osa 9. traktaati pealkirjaga „Isad“, mille on eesti keelde tõlkinud Andres Gross ja Marju Lepajõe. Terviktsitaat kõlab nende tõlkes järgmiselt: „Ta [Jehudá Ben Temá] ütles: Viieaastaselt Kirja juurde, kümneselt Mišna juurde, kolmeteistkümmeselt käskude täitmise juurde, viieteistkümmeselt Talmudi juurde, kaheksateistkümmeselt pulmakambrisse, kahekümneselt elatist jahtima, kolmekümneselt täisjõusse, neljakümneselt mõistmise juurde, viie-kümneselt nõu andma, kuuekümneselt vanadusse, seitsmekümneselt raugaikka, kaheksakümneselt

tugevaks meheks, üheksakümneselt küüru, sa- ja-aastaselt otsekui surnud, ära läinud ja maailmast kadunud.“ Kirja all on mõeldud pühakirja. Mišna on talmudi vanim osa.

KADÍŠ

Aramea keeles 'püha'. Arameakeelne Jumalat ülistav palve, mida loetakse muu hulgas matustel ja surnute mälestamisel, kusjuures surmast ega leinast pole seal juttu poole sõnagagi. Seega surmaga lepitakse ja just leinaja ülesandeks on Jumalat ülistada. Palve algab sõnadega „Sinu suur nimi olgu ülistatud ja pühitsetud maailmas, mille Sa oma tahte järgi oled loonud“.

KIŠ-KIŠ

Jidiši keeles 'musi-musi'.

LEPITUSPÄEV (heebrea keeles *jom kipúr*, aškenazi juutide häälduses *jom kíper*)

Tähtsaim juudi usupüha, mida peetakse sügisel. See on paastumise, kahetsuse ja meeleparanduse päev, mil Jumal annab andeks möödunud aasta patud.

„MEGÖLLEKI!“

Ungari keeles 'Ma löön su maha!'

MEZUZÁ (aškenazi juutide häälduses *mezúze*)

Pärgamendirull, millele on kirjutatud teatud värsid Viieaastasest Moosese raamatust ja mis kinnitatakse juutluse sümbolina puu- või metallkarbiga maja või toa paremale uksepiidale.

„**NE SZALADJ! MOST MÁR KIKAPSZ!**“ Ungari keeles 'Ära jookse! Nüüd saad sa mu käest karistada!'

NER TAMÍD (aškenazi juutide häälduses *ner támid*)

Heebrea keeles 'igavene valgusti'. See põleb alati igas sünagoogis nagu kunagises Jeruusalemma templis.

PAASAPÜHAD

Üks kolmest olulisimast, kaheksa päeva kestva juudi usu pühast, millega tähistatakse kevaditi (sõltuvalt aastast märtsis või aprillis) israeli hõimude pääsemist Egiptuse orjapõlvest.

PUURIMIPÜHA JA HAAMANI KÕRVAD

Juutide kevadine rõõmupüha (sõltuvalt aastast veebruaris või märtsis), millega tähistatakse Pärsia juutide hävingust pääsemist 4. sajandil e.m.a, millest on juttu piiblis Estri raamatus. Siis süüakse erilisi kolmnurkseid küpsiseid, mida nimetatakse Haamani kõrvadeks (heebrea keeles *oznéi hamán*, jidiši keeles *hamantášen*). Neid küpsetatakse ja süüakse töepoollest ainult kord aastas just selle püha puhul. Haaman oli õel tegelane, kelle plaani juudid hävitada Ester nurjas.

SABAT

Heebrea keeles *šabát* (aškenazi juutide häälduses *šábes*). Laupäev, nädala seitsmes päev. Algab reede õhtul päikeseloojangul ja lõpeb laupäeval päikeseloojangul. Puhkepäev, mil usklikel juutidel on keelatud tööd teha, tähistab ja meenutab maailma loomise lõppu, mil Jumalgi puhkas. Sabati tähenduseks ongi kujunenud hingetõmbamine argistest töödest. Pühapäev jällegi on juutidel (ja ka ametlikult tänapäeva israelis) töönädala esimene päev, mis ilmneb ka selle päeva nimest heebrea keeles (*jom rišón* 'esimene päev').

„ΣΤΑΜΑΤΑ ΝΑ ΚΛΑΙΣΙ!“ (*stamáta na kles*)
Uuskreeka keeles 'Lõpeta nutt!'

SUKÓT (aškenazi juutide häälduses *súkos*)

Sukót on heebrea keeles sõna *suká* 'lehtmaja, lehtonn' mitmusevorm. Tooras on juutidel kästud elada seitse päeva lehtmajades, et mäletada, kuidas iisraellased elasid lehtmajades neljakümne kõrberännakuaasta jooksul pärast Egiptusest väljarändamist. Usklikud juudid ehitavad Egiptusest väljarändamise mälestuseks igal aastal lehtonni kohta, kus selleks ruumi on – aeda, hoovi, parkimiskohta, rõdule või

isegi katusele. Tegu on okste, õlgede või lehtedega kaetud onniga, mis peab asuma lageda taeval all. Kui ilm lubab, siis süüakse pühadenädala jooksul selles onnis. Iseäranis usklikud juudid isegi magavad lehtonnis.

ŠIVÁ (aškenazi juutide häälduses *šíve*)

Matustele järgnev seitsmepäevane leinaperiood judaismis pärast sugulaste surma, mille jooksul teatud tegevused on keelatud. *Šivá* tähendab heebrea keeles 'seitse'. *Šivá* jooksul on keelatud kodust välja minna ja mugavaid nahkkingi kanda ning tuleb madalatel seljatoeta järidel või puupinkidel istuda. Ei tohi ei tööd teha ega ka toora uurimisega tegelda, sest viimast peetakse rõõmsaks tegevuseks. Ka tuleb vältida kehahooldusprotseduure, mis just hädavajalikud pole, mistõttu leinavad mehed üldiselt habet ei aja. Leinaja ei pea millegi pärast muretsema, mistõttu tavaliselt toovad neile süüa sõbrad ja tuttavad.

ŠLOŠÍM (aškenazi juutide häälduses *šlóším*)

Kolmekümnepäevane leinaperiood judaismis pärast sugulaste surma, mis algab pärast *šivá* lõppu ja lõpeb 30 päeva pärast matuseid (st kestab 23 päeva pärast *šivá* lõppu). *Šloším* tähendab heebrea keeles 'kolmkümmend'. Selle jooksul välditakse lõbustusi, kuigi enamik muid tegevusi, mis *šivá* jooksul keelatud on, on nüüd lubatud. Nii võib näiteks jälle kodust välja ja tööle minna.

ŠMA, JISRAÉL

(aškenazi juutide häälduses *šma, jisróel*)

Juudi usutunnistus ja kõige tähtsam palve, mis algab nende sõnadega, mis on omakorda pärit Viienda Moosese raamatu kuuenda peatüki neljandast värsist: „Kuule, israel! Issand, meie Jumal Issand, on ainus“.¹ See väljend kätkeb endas judaismi monoteistlikku olemust. Järgmised värsid sisaldavad mitut olulist käsku, mida usklikud juudid peavad täitma, sh *mezuzá* uksepiidale kinnitamine: „Armasta Issandat, oma Jumalat, kõigest oma südamest ja kõigest oma hingest ja kõigest oma väest! Ja need sõnad, mis ma

¹ Siin ja ka lavastuse tekstis on eestikeelsed piibliotsitaadid pärit Eesti Piibliseltsi internetiväljaandest www.piibel.net.

täna sulle annan, jäägu su südamesse! Kinnita neid oma lastele kõvasti ja kõnele neist kojas istudes ja teed käies, magama heites ja üles tõustes! Seo need märgiks oma kää peale ja olgu need naastuks su silmade vahel! Kirjuta need oma koja piitjalgadele ja väravatele!" Sel palvel on juudi vaimulikus elus ja liturgias keskne koht. See moodustab osa sünaagoois peetavatest hommiku- ja õhtupalvustest. Seda loetakse tihti hädas olles või surmatunnil.

TALMUD

Heebrea keeles 'õpetus'. Piibli järel tähtsuselt teine judaistlike tekstide kogu, mis sisaldab toora kommentaare ja tõlgendusi, mida rabid kandsid enne nende kirjanekut edasi suulise pärimusena ning mida nimetatakse seetõttu vahel ka suuliseks tooraks.

TOORA

Heebrea keeles 'õpetus'. Kitsamas tähenduses viis Moosese raamatut, lisaks millele kuuluvad heebrea piiblisse veel prohvetid ja kirjad. Laiemas tähenduses kogu piibel või kogu juudi usu õpetus.

pealavameister Mikk Lagemaa
lavameistrid Villi Vernik, Oskar Irve,
Mihkel Roolaid, Märt Päev
valgusmeistrid Liina Talvend, Sten-Erik Remmel
heli- ja videomeister Sten Tigane
heli- ja videooperaatorid Sten Tigane,
Norman Verte, Ann Einberg või Tauno Makke
riietajad Kayre Pärnpuu, Marie-Katharine Maksim,
Jaanika Idvan, Kaja Edovald
grimeerijad Kristel Kärner, Edith Eller,
Marii Lotta, Mare Bachman
elektrik Raivo Valdas

kunstnik-kujundaja Külliki Falkenberg
õmblejad Marvi Idol, Urve Lerman,
Inge Vagiström, Jana Volke
drapeerija Enna Jürine
rekvisiidiala juhataja Karin Tetsmann
butafoor Lea Ojam
tisler Toivo Sakk
tisler-dekoraator Juho Kokamägi
konstruktor Andrus Muuga
kostüümilao hoidja Kadri Varblane
lavastusjuht Andres Bergström
lavastusteenistuse juht Toivo Kaev
etendusteenistuse juht Johannes Tammsalu
kostüümiala juhataja Piret Tang
valgusala juhataja Raido Talvend
heli- ja videoala juhataja Tauno Makke
grimmiala juhataja Helga Aliis Saarlen
kavalehe koostajad Margus Alver ja Ene Paaver
proovifotod Laura Pählapuu
autori foto ja ajaloolised fotod:
Wikipedia Commons
plakati fotode autor, plakati ja
kavalehe kujundaja Kadri Hallik

kunstiline juht Hendrik Toompere jr
teatrijuht Rein Oja

Täname →
Charles Bronner
Nelli Janson
Krista Leppikson
Indrek Neivelt
Tõnu Ojala
Tiia Plamus
Sylvie Spector

Helikujunduses on kasutatud teemasid ja viiteid
Marc Almondi ja Anni Hogani, Heiner Goebbelsi,
Tuxedomooni, Prodigy, Wolfgang Voigti,
Einstürzende Neubauteni, Mauricio Kageli
jt loomingust.

Mööblisari Skano Classic on
disainitud tänapäevaste vajaduste
jaoks, pidades silmas ajaloolist stiili.

Toetajad

Koostööpartnerid

Skano täispuidust mööbel –
aegumatu klassika nii kodus, laval kui kontoris
www.skano.com

SKANO
FURNITURE

Lavastuse toetaja

Draamateater